

rozprawy i studia

KATARZYNA ZAJDA¹

WIEŚ JAKO TERYTORIUM INNOWACYJNE

Streszczenie: Proces innowacji jest zakorzeniony terytorialnie. W literaturze przedmiotu to miasto (a zwłaszcza ośrodki metropolitalne) przedstawia się jako „naturalne” środowisko dla innowacji. Tymczasem zasoby obszarów wiejskich, co prawda ograniczają ich możliwości w zakresie kreowania i wdrażania innowacji technologicznych, jednak dają im szansę na tworzenie i wdrażanie innowacji społecznych. W artykule zaprezentowane zostaną założenia paradygmatu bliskości (*l'économie de proximité*) i teorii regionalnego systemu innowacji (*regional innovation systems theory*), odnoszące się do definiowania znaczenia terytorium dla procesów innowacji. Jego celem jest zobrazowanie uwarunkowań tworzenia na wsi lokalnych systemów innowacji społecznych. Analizie (na podstawie danych zawartych w literaturze przedmiotu) poddano różne wymiary relacji między podmiotami potencjalnie wchodzącymi w ich skład, to jest między instytucjami publicznymi (w tym władzami lokalnymi) a organizacjami pozarządowymi (w tym lokalnymi grupami działania) i przedsiębiorstwami (w tym przedsiębiorstwami społecznymi). Oceniając je, można wyróżnić te układy terytorialne, które wykazują zdolność kreowania lokalnych systemów innowacji oraz te, których potencjał w tym zakresie jest niewielki.

Słowa kluczowe: terytorium innowacyjne, innowacje społeczne, paradygmat bliskości, teoria regionalnego systemu innowacji, lokalne systemy innowacji społecznych

WPROWADZENIE

Rozumienie terminu „innowacja” nastęrcza wiele problemów z powodu jego wieloznaczności. Definicje obierane dla przykładu przez ekonomistów, socjologów czy przedstawicieli nauk o zarządzaniu się różnią. Peter Drucker innowacje rozumie jako szczególne narzędzie przedsiębiorców, za pomocą którego ze zmiany czynią okazję do podjęcia nowej działalności gospodarczej lub do świadczenia nowych usług

¹ Autorka jest pracownikiem naukowym Katedry Socjologii Wsi i Miasta Uniwersytetu Łódzkiego (e-mail: k.zajda@wp.pl).

[Drucker 1992, s. 39–40]. W opinii Roberta Mertona innowacja jest jedną z możliwości (obok konformizmu, rytualizmu, rezygnacji i buntu) osiągnięcia normatywnie określonych celów społecznych. Jednostki innowacyjne, dążąc do ich osiągnięcia, nie postępują zgodnie z aprobowanymi sposobami działania w tym zakresie [Merton 2002, s. 198]. Według Anny Francik innowacja jest natomiast wszelką, z założenia korzystną, zmianą w różnych obszarach działalności organizacji, wnoszącą postęp w stosunku do stanu istniejącego, powstałą w organizacji lub poza nią, będącą odpowiedzią na sygnalizowane potrzeby lub zaspokajającą potrzeby dotychczas nieujawnione [Francik 2003, s. 24].

W literaturze przedmiotu wyróżnia się wiele rodzajów innowacji – technologiczne, organizacyjne, ekologiczne oraz społeczne [Najder-Stefaniak 2010, s. 14–15]. W ostatnich latach, w związku z postulatami upodmiotowienia społeczności oraz stosowania podejścia oddolnego w przewyżnianiu problemów lokalnych (*bottom up approach*) na znaczeniu zyskują innowacje społeczne definiowane jako *rozwój i wdrożenie nowych idei (produktów usług, modeli) w celu sprostania potrzebom społecznym i kreowania nowych społecznych relacji i form współpracy* [Guide to Social Innovation 2013, s. 6]. Ich celem jest niwelowanie czy rozwiązywanie problemów społecznych poprzez aktywizowanie potencjałów zbiorowości, które ich doświadczają, przy ich aktywnym udziale. Ich wdrażanie nie jest ukierunkowane na wypracowanie zysku ekonomicznego (choć może się on pojawić jako ich konsekwencja) i nie wymaga (zwłaszcza w porównaniu do innowacji technologicznych) pokaźnych nakładów finansowych². Natomiast warunkiem implementacji innowacji społecznych jest partycypacja społeczna i użycie kapitałów tkwiących w zbiorowościach terytorialnych, zwłaszcza ludzkiego i społecznego³.

Wśród instytucji potencjalnie zaangażowanych we wdrażanie innowacji społecznych wymienia się inne, niż te służące innowacjom technologicznym. Nie są to centra transferu technologii, inkubatory technologiczne, e-inkubatory, parki technologiczne, naukowe, badawcze, przemysłowo-technologiczne, technopole, lecz przede wszystkim władze lokalne, organizacje pozarządowe, przedsiębiorstwa, w tym przedsiębiorstwa ekonomii społecznej (m.in. spółdzielnie socjalne) [por. Bąkowski, Mażewska 2012, s. 12]. Tego rodzaju instytucje występują w większości na obszarach wiejskich i miejskich. Tym samym proces wdrażania innowacji społecznych, w przeciwieństwie do innowacji technologicznych, może być zainicjowany wszędzie, choć nie wszystkie zbiorowości terytorialne dysponują zasobami niezbędnymi do jego realizacji.

² Wśród innowacji społecznych wyróżnia się: 1) innowacje stanowiące odpowiedź na potrzeby społeczne grup zagrożonych wykluceniem (m.in. młodych, migrantów, osób w podeszłym wieku) tradycyjnie niezaspokajane przez rynek i inne instytucje, 2) innowacje ukierunkowane na rozwój zrównoważony (wymiar społeczny, ekonomiczny i środowiskowy funkcjonowania społeczeństw), 3) innowacje skoncentrowane na organizacyjnych zmianach relacji między różnymi instytucjami i ich grupami interesariuszy [Guide to Social Innovation 2013, s. 6–7].

³ Więcej na temat uwarunkowań powstawania i rozprzestrzeniania innowacji społecznych na wsi związanych z kapitałem ludzkim oraz społecznym jej mieszkańców czytelnik odnajdzie w artykule Katarzyny Zajdy *Uwarunkowania innowacji społecznych w społecznościach wiejskich i metody ich stymulowania* [Zajda 2014b].

W artykule zaprezentowane zostaną założenia paradygmatu bliskości (*l'économie de proximité*) i teorii regionalnego systemu innowacji (*regional innovation systems theory*), odnoszące się do definiowania znaczenia terytorium dla procesów innowacji. Jego celem jest zobrazowanie uwarunkowań tworzenia na wsi lokalnych systemów innowacji społecznych. Analizie (na podstawie danych zawartych w literaturze przedmiotu) podlegać będą różne wymiary relacji między podmiotami potencjalnie wchodzącymi w ich skład, to jest między instytucjami publicznymi (w tym władzami lokalnymi), a organizacjami pozarządowymi (w tym lokalnymi grupami działania) i przedsiębiorstwami (w tym przedsiębiorstwami społecznymi).

ZAKORZENIENIE TERYTORIALNE INNOWACJI A PODMIOTY WCHODZĄCE W SKŁAD LOKALNYCH SYSTEMÓW INNOWACJI SPOŁECZNYCH

Jak podkreśla Stijn Oosterlyncck jest oczywiste, że proces innowacji społecznych jest zakorzeniony terytorialnie, a wszelkie zmiany, które zachodzą dzięki ich wdrażaniu muszą być analizowane w terytorialno-społecznym kontekście [Oosterlyncck i inni 2013; por. Moulaert 2000; Crouch i inni 2004; Klein 2009]. Działania, które są innowacyjne w jednym środowisku, tracą bowiem ten walor w przypadku innego układu terytorialnego [por. Moulaert 2009]. Terytorialny kontekst procesów innowacji jest podejmowany m.in. w paradygmacie bliskości i teorii regionalnego systemu innowacji [zob. Nowakowska 2009a, s. 19].

W paradygmacie bliskości⁴ terytorium analizuje się poprzez pryzmat różnych wymiarów bliskości, które mają wpływ na jego potencjał w zakresie wdrażania innowacji. Wśród nich wyróżnia się bliskość:

- poznawczą: wyznaczaną podobieństwem struktur poznawczych członków różnych instytucji, organizacji i zbiorowości związanych z terytorium (umożliwiających im porozumiewanie się i współpracę),
- organizacyjną: rozumianą jako podobieństwo różnych rozwiązań organizacyjnych warunkujących utrzymywanie trwałych relacji między podmiotami ulokowanymi na obszarze terytorium,
- instytucjonalną: wyznaczaną podobieństwem norm i wartości (formalnych i nieformalnych), warunkujących możliwości współpracy (sformalizowanej i niesformalizowanej) podmiotów i zbiorowości ulokowanych na obszarze terytorium,
- geograficzną: rozumianą jako dystans przestrzenny między jednostkami terytorium, jego elementami składowymi,
- społeczną: wyznaczaną specyfiką struktury społecznej mieszkańców terytorium, relacjami między nimi (w tym warunkowanymi przez kapitał społeczny i ludzki), jak również wszelkimi zmiennymi społecznymi wpływającymi na jakość i przebieg interakcji między instytucjami, organizacjami i zbiorowościami ulokowanymi na obszarze terytorium [Nowakowska 2009a, s. 30–31].

⁴ Paradygmat bliskości jest rozwijany od początku lat 90. głównie przez ekonomistów i geografów francuskich. Jego czołowi przedstawiciele to: Alain Rallet, André Torre, Jean-Benoit Zimmermann [Nowakowska 2011, s. 45].

Wielość różnych form bliskości ułatwia wdrożenie innowacji. W dobie rozwoju różnych metod i sposobów komunikacji bliskość geograficzna, tj. dystans przestrzenny, jaki dzieli instytucje, organizacje czy zbiorowości i ich członków, wydaje się najmniej znacząca dla wdrażania innowacji, choć i ona, zwłaszcza na obszarach wiejskich (uboższych w sieć drogową i internetową), ma istotne znaczenie.

W teorii regionalnego systemu innowacji przyjmuje się, iż o zdolnościach innowacyjnych regionów (ale również mniejszych czy większych układów terytorialnych) decydują podmioty tworzące system działający na rzecz innowacji, a więc te, które działają w tym zakresie i są powiązane z innymi instytucjami i organizacjami działającymi w tym celu⁵. Powiązania między podmiotami są warunkowane m.in. zasobami, jakimi dysponują. Używając kategorii poznawczych paradygmatu bliskości, można sprowadzić je do różnych wymiarów bliskości, wśród których szczególnie istotne wydają się: bliskość społeczna (m.in. zaufanie społeczne, jakim te podmioty siebie obdarzają), organizacyjna (podobieństwo ich struktur organizacyjnych i zasad działania) oraz instytucjonalna (m.in. podobieństwo norm i wartości sprzyjające ich kooperacji). Warunkiem niezbędnym współpracy tych podmiotów nie jest ich bliskość przestrzenna. Samo usytuowanie organizacji i instytucji na obszarze danego terytorium nie oznacza bowiem, że tworzą one terytorialny system innowacji, nawet w przypadku, kiedy każda z nich z osobna działa na rzecz wdrożenia tego procesu.

Jak podkreśla Aleksandra Nowakowska, zdolność układów terytorialnych do wdrożenia innowacji nie jest prostą sumą zdolności w tym zakresie poszczególnych podmiotów wchodzących w skład systemu innowacji. Jest to wartość powstała na skutek efektu synergii, który może, ale nie musi pojawić się jako konsekwencja współpracy różnorodnych podmiotów zaangażowanych we wdrażanie innowacji [Nowakowska 2009a, s. 21].

Liczba i różnorodność podmiotów tworzących lokalne i regionalne systemy innowacji różni się w zależności od specyfiki terytorium. Na obszarach miejskich w proces wdrażania innowacji jest ich zaangażowanych znacznie więcej niż na obszarach wiejskich [Nowakowska 2009b, s. 92–93]. Są tu ulokowane podmioty działające np. na rzecz innowacji technologicznych, takie jak centra transferu technologii, parki technologiczne, technopole, które w zasadzie nie występują na obszarach wiejskich. Tak znaczących różnic nie dostrzega się w zakresie instytucji i organizacji tworzących system innowacji społecznych. Zarówno na wsiach, jak i w miastach występują organizacje pozarządowe, przedsiębiorstwa (w tym podmioty ekonomii społecznej i firmy wdrażające ideę społecznej odpowiedzialności biznesu), jak również instytucje publiczne zainteresowane rozwiązywaniem problemów społecznych. Te zbiorowości terytorialne różnią się natomiast ilością i różnorodnością tych podmiotów oraz różnymi rodzajami bliskości między nimi.

Na wsi działa mniej organizacji pozarządowych niż na obszarach miejskich, są one także młodsze. Ich znaczący przyrost (o ponad 60%) odnotowano po 2002 r., co zdaniem Jana Herbsta wynika z uregulowania ich działalności – wejścia w życie

⁵ Czołowi przedstawiciele teorii regionalnego systemu innowacji to: Giovanni Dosi, Chris Freeman, Richard Nelson, Gerald Silverberg [Nowakowska 2011, s. 66].

ustawy o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie, a także wsparcia procesu ich tworzenia, m.in. za pomocą środków Unii Europejskiej [2008a, s. 44–45]. Z szacunków Stowarzyszenia Klon/Jawor wynika, iż około 1/4 z 83 tysięcy polskich organizacji pozarządowych jest zarejestrowanych w gminach wiejskich [Przewłocka 2012, s. 15; zob. Goszczyński, Kamiński, Knieć 2013, s. 45]. Należy odnotować, iż statystyki te nie uwzględniają ochotniczych straży pożarnych (których liczba szacowana jest na około 16 tys.) oraz kół gospodyń wiejskich [Goszczyński i inni 2013] (w liczbie około 26 tys.⁶) [Herbst 2008a, s. 36; Przewłocka 2012, s. 15; Biejat, Wójcikowska 2015, s. 99]. Jak podkreślają Marta Gumkowska i Jan Herbst: *Na wsi dwie na trzy organizacje to kluby sportowe i stowarzyszenia rekreacyjne, podczas gdy w miastach liczących powyżej 500 000 mieszkańców stanowią one tylko ok. 20% ogółu tego typu podmiotów – niemal tyle samo, ile w trzecim sektorze działa organizacji zajmujących się edukacją i wychowaniem (17,5%), pomocą społeczną oraz kulturą i sztuką (po 14%)* [2008, s. 14]. Wiejskie NGO zrzeszają mniej członków, są biedniejsze i w większym stopniu niż organizacje miejskie opierają się na nieodpłatnej pracy swoich członków. Około 14% stowarzyszeń i fundacji wiejskich zatrudnia personel (w porównaniu do 28% organizacji mających siedziby w miastach) [Herbst 2008a, s. 50–54]. Mniejszy potencjał finansowy i ludzki stowarzyszeń i fundacji wiejskich wpływa na podejmowanie działalności głównie w płaszczyźnie lokalnej. Te cechy wiejskiego sektora organizacji pozarządowych mogą powodować, iż w większym stopniu jest on zorientowany na działania służące podtrzymaniu swojej aktywności, niż wprowadzaniu innowacji społecznych, które (jak każde inne) są obciążone ryzykiem⁷ [zob. Goldsmith i inni 2010].

Specyficznymi wiejskimi organizacjami pozarządowymi są lokalne grupy działania. Decyduje o tym nie tylko fakt, iż są tworzone przez przedstawicieli trzech sektorów: publicznego, społecznego i gospodarczego [zob. Zajda 2011; Bukraba-Rylska 2011; Psyk-Piotrowska i inni 2013; Zajda 2014b], ale również wysoki poziom ich ekonomizacji i profesjonalizacji [zob. Zajda, Kretek-Kamińska 2013]. Powstały one na skutek wdrażania w Unii Europejskiej podejścia LEADER wykorzystującego zasadę innowacyjności rozumianą jako wdrażanie projektów nowych na danym terenie, zarówno jeśli chodzi o tematykę, jak i proponowany sposób rozwiązania istniejących problemów [Budzych-Szukała 2008, s. 119]. Lokalne grupy działania przyjmują, iż innowacyjna jest każda forma aktywności nieobecna do tej pory na danym terenie [Raport PSDB 2012, s. 53], kierując się również definicją zawartą w „Przeglądzie Obszarów Wiejskich”, zgodnie z którą *Innowacje (...) mogą po pro-*

⁶ Jak podkreślają Magda Biejat i Katarzyna Wójcikowska liczba około 26 tys. KGW jest zapewne zawyżona. Trudno zweryfikować, na ile odpowiada ona rzeczywistości, ponieważ Krajowa Rada Kół Gospodyń Wiejskich nie udostępnia informacji na temat źródeł swoich danych i sposobów ich weryfikacji [2015, s. 99].

⁷ W badaniach dotyczących organizacji pozarządowych rzadko ukazują się odrębne zestawienia odnoszące się do organizacji funkcjonujących na obszarach wiejskich [Goszczyński, Kamiński, Knieć 2013, s. 45]. Dokładna diagnoza kondycji polskiego wiejskiego sektora organizacji pozarządowych została przeprowadzona w 2008 r. przez Stowarzyszenie Klon/Jawor. Ostatnie badania przeprowadzone przez tę instytucję (na reprezentatywnej próbie organizacji pozarządowych) [zob. Przewłocka 2012] nie pozwalają na ocenę różnorodności organizacji pozarządowych na wsiach.

stu polegać na wprowadzaniu technologii i dobrych praktyk wykorzystywanych gdzie indziej i dostosowywaniu ich do określonych warunków i okoliczności panujących w nowym miejscu, albo na wprowadzaniu sprawdzonych koncepcji w nowy, bardziej efektywny sposób [Kreatywność i innowacje 2009, s. 8]. Innymi słowy, zgodnie z tą definicją lokalne grupy działania za innowacje społeczne uznają wdrożenie takich rozwiązań, które służą niwelowaniu lokalnych problemów społecznych i pojawiają się w danej społeczności po raz pierwszy. Warto podkreślić, iż samo wdrożenie podejścia LEADER na danym obszarze jest uważane za innowację społeczną. Jednym z jego celów jest przewycięzenie problemu niskiego poziomu współpracy reprezentantów lokalnych instytucji publicznych, przedsiębiorców i organizacji pozarządowych na rzecz wielofunkcyjnego i zrównoważonego rozwoju wsi.

Institucje publiczne nie tylko na wsi, ale również w mieście nie są postrzegane jako podmioty innowacyjne, skłonne do zmiany (zwłaszcza radykalnej) [por. Drewe i inni 2008; Lane i inni 2009]. Jak wynika z badań Arkadiusza Tuziaka (przeprowadzonych na obszarze województwa podkarpackiego, zarówno na obszarze gmin wiejskich, jak i miejskich) świadomość przedstawicieli administracji publicznej na temat specyfiki innowacji oraz ich różnorodności jest niewielka. Jej przedstawiciele bardzo często nie potrafią zdefiniować innowacji, a jeśli próbują to uczynić, to utożsamiają ją z czymś nowym, wprowadzeniem nowych lub zmodernizowanych rozwiązań, ulepszeniem i poprawą istniejących produktów [Tuziak 2013, s. 246].

Przeszkodą dla innowacyjności instytucji publicznych jest m.in. ich biurokratyzacja (opisywana już przez Maxa Webera), w którą wpisane są: powtarzalność procedur, ich odtwarzanie, a nie modyfikowanie [por. Chambon i inni 1982; MacCallum i inni 2009]. Innowacje, zwłaszcza organizacyjne i społeczne mają przyczyniać się do przewycięzania barier, które tkwią w tych instytucjach i znacznie ograniczają zarówno ich potencjał innowacyjny, jak i możliwość wsparcia innych podmiotów działających na rzecz innowacyjności układu terytorialnego. Instytucje publiczne krytykuje się za zbytnią centralizację, powolność działania, niezdolność do elastycznego reagowania na zmiany, wysokie koszty działania. Sposób ich funkcjonowania przeciwstawia się cechom instytucji rynkowych oraz organizacji pozarządowych postrzeganym jako elastyczne, efektywne, wydajne, w znacznie większym stopniu zdolne do absorbowania i tworzenia innowacji.

Wkład instytucji publicznych w innowacyjny rozwój układów lokalnych nie jest oceniany jednoznacznie. Jak zauważa Oosterlynck: *Niektóre podejścia koncentrują się na negatywnych efektach działalności instytucji publicznych jako ograniczających autonomię organizacji pozarządowych, ich kompetencje, pomysły i proponowane rozwiązania. Inne podkreślają możliwość synergii (i warunki jej powstania) między instytucjami publicznymi, prywatnymi i podmiotami społeczeństwa obywatelskiego* [Oosterlynck i inni 2013, s. 24–26]. Pozytywną rolę instytucji publicznych we wspieraniu innowacji sprowadza się natomiast do:

- 1) promocji innowacji (również w zakresie wymiany dobrych praktyk z nią związanych),
- 2) kształcenia kadr urzędników pod kątem otwartości na zmiany, tworzenia proceduralnych ułatwień dla podmiotów innowacyjnych,
- 3) wzmocnienia i koordynacji systemów innowacyjnych, powiązań różnych aktorów społecznych należących do nich, wypracowywania formalnych ram współpracy,

4) tworzenia procedur przeciwdziałających marnotrawstwu zasobów używanych w procesie innowacji, procedur ewaluacji efektywności innowacji [Oosterlynek i inni 2013, s. 24–26].

W zależności od oceny danej instytucji publicznej (w zakresie jej potencjału we wspieraniu wdrażania innowacji) traktuje się ją jako mniej czy bardziej istotny element lokalnych systemów innowacji.

Na obszarach wiejskich dominują mikroprzedsiębiorstwa rodzinne zatrudniające małą liczbę osób (do 9) [Kłodziński 2011, s. 20]. Poziom rozwoju przedsiębiorczości w gminach jest bardzo zróżnicowany. Marek Kłodziński zauważa: *Najgorzej jest w gminach słabiej rozwijających się, gdzie samorządy i urzędy gminne mają na ogół nikle pojęcie o kondycji i problemach firm działających na ich terenie, a o przedsiębiorcach przypominają sobie dopiero wtedy, gdy trzeba dofinansować festyn gminny, zawody sportowe lub wycieczkę szkolną* [2011, s. 25]. Wiele z nich nie wytrzymuje konkurencji na lokalnym rynku [Kłodziński 2010, s. 21]. Nastawienie na przetrwanie, a nie na rozwój [zob. Łapiński 2010; Kłodziński 2014, s. 109] nie sprzyja ani wdrażaniu innowacji, ani wspieraniu podmiotów zainteresowanych ich implementacją.

Ta diagnoza nie oznacza, iż wiejscy przedsiębiorcy w ogóle nie wchodzą w skład lokalnych systemów innowacji i nie działają na rzecz innowacji społecznych. Zaanżazowanie w ten proces często nie wymaga ani nakładów finansowych, ani organizacyjnych. Dotyczy zwłaszcza tych przedsiębiorców, którzy (często nieświadomie) wdrażają ideę społecznej odpowiedzialności biznesu, zgodnie z którą w prowadzonej działalności powinni kierować się etyką, dążąc do zaspokojenia potrzeb członków lokalnych społeczności (również tych, którzy nie są odbiorcami oferowanych przez nich usług czy produktów) szanując przy tym zasoby środowiska naturalnego [Zuzek 2013, s. 284, 287; por. Bromley 1991; Carroll 1993; Ratajczak, Wołoszyn 2014, s. 128].

Do organizacji, w których działalność jest wpisane wspieranie wdrażania innowacji społecznych, należą różne podmioty ekonomii społecznej. Zalicza się do nich spółdzielnie pracy, spółdzielnie socjalne, spółdzielnie inwalidów i niewidomych oraz fundacje, stowarzyszenia, towarzystwa pomocy wzajemnej, organizacje pozarządowe [Suchoń 2013, s. 6]. Spółdzielnie określa się również mianem przedsiębiorstw społecznych. Jak podkreślają Danuta Mierzwa i Dominika Mierzwa, ich głównym celem jest:

- reintegracja z rynkiem pracy osób niepełnosprawnych, długotrwale bezrobotnych, zagrożonych lub dotkniętych wykluczeniem społecznym,
- odgrywanie roli tymczasowych rynków pracy, stanowiących etap przejścia do otwartego rynku pracy,
- realizacja niezaspokojonych potrzeb społeczności lokalnych poprzez produkcję dóbr i usług [Mierzwa, Mierzwa 2014, s. 127].

Przedsiębiorstwa społeczne realizują wybrane cele społeczne, wykorzystując środki zarobione przez ich członków, np. świadcząc różnego rodzaju usługi lub produkując dobra. Charakteryzują się więc tym, że ich celem głównym jest realizacja celów społecznych, a zyskany kapitał jest tylko środkiem ku temu. Nie może być on

przeznaczany tylko na zwiększanie dochodów udziałowców czy też współwłaścicieli [zob. Defourny, Develtere 2006; Frączak, Wygnański 2008; Giza-Poleszczuk, Hausner 2008].

RELACJE MIĘDZY PODMIOTAMI WCHODZĄCYMI W SKŁAD LOKALNYCH SYSTEMÓW INNOWACJI SPOŁECZNYCH NA WSI

Relacje między podmiotami potencjalnie mogącymi tworzyć lokalne systemy innowacji społecznych bywają skomplikowane.

Polscy badacze często negatywnie oceniają układ paternalistyczny, który istnieje między władzami lokalnymi i sektorem społecznym i który stawia w uprzywilejowanej sytuacji władze lokalne. Tomasz Kasprzak i Marcin Jewdokimow zauważają, iż analizy ilościowe z cyklicznych badań Stowarzyszenia Klon/Jawor wykazują, że dla połowy polskich organizacji instytucje samorządowe są najważniejszym partnerem, a na terenach wiejskich samorząd jest często jedynym źródłem finansowania podejmowanych działań [2008, s. 50]. Nie sprzyja to niezależności i autonomii tych podmiotów. W literaturze przedmiotu zwraca się również uwagę na fakt, iż wśród ogółu organizacji pozarządowych władze priorytetowo traktują ochotnicze straże pożarne, kluby sportowe i koła gospodyń wiejskich, postrzegając inne organizacje jako potencjalne zaplecze dla nowych liderów politycznych, konkurentów do władzy [zob. Trutkowski, Mandes 2005; Herbst 2008a; Herbst 2008b; Zajda 2013; Furmankiewicz 2013].

Szeroko opisywane są także relacje między członkami i partnerami lokalnych grup działania. W tym kontekście wskazuje się na dwa problemy. Po pierwsze, proces ich municypalizacji czy kolonizacji przez władze samorządowe próbujące (głównie w sposób nieformalny) zdominować ich prace, czego przykładem jest wywieranie przez nie wpływu na skład organu zarządzającego oraz decyzyjnego lokalnej grupy działania poprzez rekomendację do nich osoby powiązanej z władzą lokalną w roli reprezentanta sektora społecznego czy gospodarczego [Knieć 2010, s. 65; Halamska, Michalska, Śpiewak 2010]. Po drugie, relatywnie niski poziom zaufania, jakim są obdarzani przedstawiciele sektora gospodarczego należący do tych organizacji. Mniej niż połowa członków lokalnych grup działania ufa przedstawicielom sektora gospodarczego, a największą nieufnością w stosunku do nich cechują się reprezentanci sektora publicznego (czyli m.in. władze lokalne) [Zajda 2014a, s. 87].

Lokalne grupy działania teoretycznie stanowią płaszczyznę współpracy przedsiębiorców z przedstawicielami sektora publicznego (w tym z władzami lokalnymi) i organizacjami pozarządowymi. W praktyce bardzo trudno jest zachęcić przedsiębiorców do udziału w tych organizacjach. Często ich aktywność w nich ma charakter tylko formalny (tzw. członkostwo na papierze), a o pozorności ich uczestnictwa w LGD świadczy chociażby niska frekwencja na walnych zebraniach członków, partnerów, które odbywają się zaledwie raz czy dwa razy do roku [Zajda 2011, s. 126].

Jak podkreśla Kłodziński: *Wszystkie przedsiębiorstwa funkcjonują w tak zwanym zawieszaniu między lokalną społecznością, czyli odbiorcami ich usług, którzy oceniają*

ich działalność i wyznaczają pozycję społeczną w gminie, a władzami lokalnymi, których polityka może mieć znaczący wpływ na rozwój firmy [2010, s. 21]. Zauważa on, iż władze lokalne w bardzo różny sposób podchodzą do obowiązku wspierania rozwoju przedsiębiorczości, który nakłada na nie ustawa z 2 lipca 2004 roku o swobodzie działalności gospodarczej [Kłodziński 2011, s. 25]. Rzadko np. kontaktują się z przedsiębiorcami, zapraszają ich na konsultacje, bywa że traktują przedsiębiorców w urzędach jak intruzów, niechcianych (roszczeniowych) gości, wyjątkowo pragmatycznych – zainteresowanych tylko taką kooperacją, która (najlepiej w krótkim okresie) przyniosłaby im zyski [Zajda 2013]. Jak zauważa Tuziak (analizując region Podkarpacia) wsparcie udzielane przedsiębiorcom przez jednostki administracji publicznej najczęściej polega na podejmowaniu działań pośrednich, w rodzaju poprawy stanu infrastruktury technicznej, promocji walorów gminy, usprawnienia funkcjonowania administracji samorządowej. Znacznie rzadziej są to działania takie, jak stosowanie ulg podatkowych oraz ulg w innych opłatach oraz ułatwień w udostępnieniu terenów uzbrojonych [Tuziak 2013, s. 257–258]. Jak podkreślają Irena Kropsz i Barbara Kutkowska (podsumowując wyniki badań zrealizowanych na terenie Dolnego Śląska): *Przedsiębiorcy ci mają wyraźne sprecyzowane oczekiwania co do aktywności instytucjonalnego otoczenia biznesu wiejskiego. Sprowadzają się one do ulg podatkowych, szkoleń, doradztwa, ograniczenia biurokracji, pomocy w uzyskiwaniu środków unijnych, a przede wszystkim stosunku urzędników do ich działań* [2008, s. 102]. Jak wynika m.in. z badań przeprowadzonych przez Zofię Wyszykowską, lokalni właściciele firm jako jedną z kluczowych barier dla swojej działalności wymieniają brak zainteresowania władz lokalnych ich problemami. W niewielkim stopniu dostrzegają wysiłki władz lokalnych na rzecz ich wsparcia [2012, s. 305]. Ponadto władze lokalne faworyzują niektórych przedsiębiorców, nawiązując kontakty najczęściej z właścicielami największych, kluczowych dla rozwoju lokalnego firm lub z tymi przedsiębiorcami, którzy już sprawdzili się we współdziałaniu i mogą wesprzeć finansowo różnego rodzaju inwestycje czy wydarzenia kulturalne [Zajda 2013].

Institucje publiczne (w tym samorząd terytorialny i jego jednostki) to często najważniejsi partnerzy przedsiębiorstw ekonomii społecznej⁸. Administracja publiczna może wspierać działania przedsiębiorstw ekonomii społecznej odgrywając rolę sponsora i zleceniodawcy zadań, ale również przeciwdziałać ich aktywności. Kasprzak i Jewdokimow podkreślają, iż przedstawiciele tych podmiotów spotykają się z niechęcią urzędników w stosunku do swoich działań. Bywa, że są postrzegani jako konkurencja na lokalnym rynku usług społecznych, a czasami nawet jako potencjalna konkurencja polityczna, bowiem ich liderzy mogą startować w wyborach samorządowych, stanowiąc zagrożenie dla obecnych radnych i osób piastujących funkcję wójta czy burmistrza. Przejawem takiej postawy są różnego rodzaju utrudnienia administracyjne, w tym prowadzenie przez instytucje publiczne długotrwałych i uciążliwych kontroli [2008, s. 57–67].

⁸ Do pozostałych partnerów tych przedsiębiorstw zalicza się: instytucje publiczne, takie jak instytucje ochrony zdrowia (przychodnie, szpitale), instytucje oświaty i edukacji (szkoły), instytucje naukowo-badawcze, lokalny biznes, organizacje przedsiębiorców, organizacje pozarządowe i inne przedsiębiorstwa ekonomii społecznej [Skrzypiec 2008, s. 25].

O interakcje między przedsiębiorcami a podmiotami ekonomii społecznej i organizacjami pozarządowymi w polskich społecznościach wiejskich w ogóle jest trudno. Ci pierwsi, szukając przede wszystkim szans dla swoich produktów i usług w społeczności lokalnej, współpracują z NGO i podmiotami ekonomii społecznej (np. sponsorując ich działalność) najczęściej wtedy, kiedy upatrują w tym możliwości zwiększenia ich konkurencyjności. Ci drudzy małych i średnich wiejskich przedsiębiorców postrzegają poprzez pryzmat twardej konkurencji rynkowej, a nie filantropów gotowych bezinteresownie wspierać lokalne NGO [Zajda 2013]. Obecnie na obszarach wiejskich przedsiębiorstwa ekonomii społecznej (w tym spółdzielnie socjalne), jeśli wchodzi w relacje z biznesem, to najczęściej na płaszczyźnie społecznej, a nie ekonomicznej. U lokalnych przedsiębiorców poszukują przede wszystkim pracy dla swoich podopiecznych. Bywa, że są przez nich postrzegani jako konkurencja na lokalnym rynku i nie mogą liczyć na wsparcie w tym zakresie [Skrzypiec 2008, s. 43].

WNIOSKI

W literaturze przedmiotu to miasto (a zwłaszcza ośrodki metropolitalne) przedstawia się jako „naturalne” środowisko dla innowacji. W przeciwieństwie do wsi ułatwia ono akumulację różnych kapitałów podmiotów wdrażających innowacje. Oferuje inne rozwiązania związane z bliskością przestrzenną (sprzyjającą interakcjom bezpośrednim podmiotów dysponujących potencjałem do wdrażania innowacji), ale również nieco inny kształt bliskości społecznej, organizacyjnej i instytucjonalnej. Jego mieszkańcy dysponują większymi zasobami kapitału ludzkiego i społecznego, a różnorodność i wielość instytucji i organizacji ulokowanych w miastach (zwłaszcza największych) sprawia, iż możliwe jest powstanie tam lokalnych systemów innowacji, w których skład wchodzi podmioty cechujące się podobieństwem rozwiązań organizacyjnych i aprobowanych norm i wartości ułatwiających utrzymywanie trwałych relacji.

Zasoby obszarów wiejskich ograniczają ich możliwości w kreowaniu i wdrażaniu innowacji technologicznych, jednak dają im szanse na tworzenie i realizowanie innowacji społecznych. Oceniając je, można wyróżnić te układy terytorialne, które wykazują zdolność kreowania lokalnych systemów innowacji oraz te, których potencjał w tym zakresie jest niewielki. W świetle zaprezentowanych rozważań można wyróżnić dwie generalne przyczyny takiego stanu rzeczy. Pierwszą z nich jest brak instytucji zainteresowanych wdrażaniem innowacji społecznych, tj. brak organizacji pozarządowych czy podmiotów ekonomii społecznej oraz przedsiębiorców, którzy byliby skłonni uczestniczyć w tym procesie. Jedynym elementem lokalnego systemu innowacji społecznych nie może być bowiem samorząd terytorialny. Drugą są trudne relacje między instytucjami i organizacjami, co prawda z osobna działającymi na rzecz innowacji społecznych, ale niezdolnymi do spójnej i trwałej kooperacji i w konsekwencji do utworzenia lokalnego systemu innowacji społecznych.

Taka sytuacja nie sprzyja społeczno-gospodarczemu rozwojowi wsi. Zgodnie z założeniami Strategii Europa 2020 priorytetami rozwoju różnych układów terytorialnych są: rozwój oparty na wiedzy i innowacji, rozwój zrównoważony oraz rozwój

sprzyjający włączeniu społecznemu. Funkcjonowanie lokalnych systemów innowacji społecznych przyczynia się do realizacji tych priorytetów. Ich brak redukuje szanse na przeciwdziałanie różnorodnym problemom społecznym (w tym bezrobociu) przy udziale jednostek i zbiorowości, które są nim dotknięte i oddziałuje niekorzystnie na kondycję lokalnych gospodarek.

BIBLIOGRAFIA

- Bąkowski A., Mażewska M. (red.), 2012: *Ośrodki innowacji i przedsiębiorczości w Polsce. Raport 2012*. PARP, Warszawa.
- Biejał M., Wójcikowska K., 2015: O roli tradycji we współczesnej działalności kół gospodyń wiejskich. *Więś i Rolnictwo*, nr 1.2 (166.2), s. 97–109.
- Bromley D.W., 1991: *Environment and Economy: Property Rights and Public Policy*. Blackwell, New York.
- Budzich-Szukała U., 2008: Program LEADER w Polsce – sposób na aktywizację wsi. [w:] *Polska wieś 2008. Raport o stanie wsi*, J. Wilkin, I. Nurzyńska (red.). Fundacja na Rzecz Rozwoju Polskiego Rolnictwa, Warszawa.
- Bukraba-Rylska I. (red.), 2011: *Między interwencją a interakcją. Lokalne grupy działania w społecznościach wiejskich*. Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa.
- Carroll A.B., 1993: *Business and Society: Ethice and Stakeholder Management*. College Division South – Western Publishing Co., Ohio.
- Chambon J.-L., David A., Devevey J.-M., 1982: *Les innovations sociales*, Presses Universitaires de France, Paris.
- Crouch C., Le Gales P., Trigilia C., Voelzkow H., 2004: *Changing Governance of Local Economies: Responses of European Local Production Systems*. Oxford University Press, Oxford.
- Defourny J., Develtere P., 2006: *Ekonomia społeczna. Światowy trzeci sektor*. [w:] *Trzeci sektor dla zaawansowanych. Współczesne teorie trzeciego sektora – wybór tekstów* (bez redakcji). Stowarzyszenie Klon/Jawor, Warszawa.
- Drewe P., 2008: The URBAN Initiative or the EU as Social Innovator? [w:] *The Challenge of Social Innovation in Urban Revitalization*, P. Drewe, J.-L. Klein, E. Hulsbergen (red.). Techne Press, Amsterdam.
- Drucker P., 1992: *Innowacje i przedsiębiorczość. Praktyka i zasady*. PWE, Warszawa.
- Francik A., 2003: *Sterowanie procesami innowacyjnymi w organizacji*. AE, Kraków.
- Frączak P., Wygnański J.J. (red.), 2008: *Polski model ekonomii społecznej – rekomendacje dla rozwoju*. Fundacja Inicjatyw Społeczno-Ekonomicznych, Warszawa.
- Furmankiewicz M., 2013: Współrzędzenie czy ukryta dominacja sektora publicznego? Koncepcja *governance* w praktyce lokalnych grup działania. *Studia Regionalne i Lokalne* nr 1 (51), s. 71–89.
- Giza-Poleszczuk A., Hausner J., 2008: *Ekonomia społeczna w Polsce: osiągnięcia, bariery rozwoju i potencjał w świetle wyników badań*. Fundacja Inicjatyw Społeczno-Ekonomicznych, Warszawa.
- Goldsmith S., Georges G., Burke T.G., 2010: *The Power of Social Innovation. How Civic Entrepreneurs Ignite Community Networks for Good*. Jossey-Bass, San Francisco.
- Goszczyński W., Kamiński R., Knieć W., 2013: *Dylemat linoskoczka, czyli o profesjonalizacji, autentyczności i perspektywach rozwoju organizacji pozarządowych na wsi i w małych miastach*. Forum Aktywizacji Obszarów Wiejskich, Toruń – Warszawa.
- Guide to Social Innovation*, 2013: European Commission, Brussels.
- Gumkowska M., Herbst J., 2008: *Najważniejsze pytania – podstawowe fakty. Polski sektor pozarządowy 2008*. Stowarzyszenie Klon/Jawor, Warszawa.
- Hałamska M., Michalska S., Śpiewak R., 2010: LEADER w Polsce. Drogi implementacji programu. *Więś i Rolnictwo*, nr 4 (149), s. 104–119.

- Herbst J., 2008a: Inny trzeci sektor. Organizacje pozarządowe na terenach wiejskich. [w:] *Wiejskie organizacje pozarządowe*, M. Hałamska (red.). IRWiR PAN, Warszawa.
- Herbst J., 2008b: *Współpraca organizacji pozarządowych i administracji publicznej w Polsce 2008 – bilans czterech lat*. Stowarzyszenie Klon/Jawor, Warszawa.
- Kasprzak T., Jewdokimow M., 2008: Administracja publiczna a przedsiębiorstwa ekonomii społecznej. [w:] *Przedsiębiorstwo ekonomii społecznej w środowisku lokalnym* (bez redakcji), Stowarzyszenie Klon/Jawor Warszawa.
- Klein J.-L., 2009: Introduction: Territorial development and social innovation. *Canadian Journal of Regional Science*, nr 1, s. 3–12.
- Kłodziński M., 2010: Mikroprzedsiębiorczość na obszarach wiejskich. *Więś i Rolnictwo* nr 2 (147), s. 20–34.
- Kłodziński M., 2011: Kondycja ekonomiczna sektora małych i średnich przedsiębiorstw w Polsce w latach 2008–2009 a problemy rozwoju przedsiębiorczości wiejskiej. *Więś i Rolnictwo* nr 2 (151), s. 9–29.
- Kłodziński M., 2014: Przedsiębiorczość pozarolnicza na wsi w procesie wielofunkcyjnego rozwoju obszarów wiejskich. *Więś i Rolnictwo* nr 1 (162), s. 97–112.
- Knieć W., 2010: *Partnerstwa lokalne w Polsce – kondycja, struktura, wyzwania. Raport badawczy*. Fundacja Partnerstwo dla Środowiska, Kraków–Toruń.
- Kreatywność i innowacje w Unii Europejskiej na rzecz rozwoju obszarów wiejskich, 2009: *Przeгляд Obszarów Wiejskich. Magazyn Europejskiej Sieci na rzecz Rozwoju Obszarów Wiejskich UE*, Wspólnoty Europejskie, Luksemburg, s. 7–9.
- Kropsz I., Kutkowska B., 2008: Stan przedsiębiorczości na obszarach wiejskich Dolnego Śląska. *Więś i Rolnictwo* nr 1 (138), s. 88–103.
- Lane D., Van der Leeuw S., Pumain D., West G., 2009: *Complexity Perspectives in Innovation and Social Change*. Springer, Berlin.
- Łapiński J., 2010: Działalność innowacyjna przedsiębiorstw innowacyjnych w Polsce. [w:] *Innowacyjność 2010*, P. Zadura-Lichota (red.). PARP, Warszawa.
- MacCallum D., Moulaert F., Hillier J., Vicari-Haddock S., 2009: *Social innovation and territorial development*. Ashgate Publishing, Surrey.
- Merton R., 2002: *Teoria socjologiczna i struktura społeczna*. PWN, Warszawa.
- Mierzwa D., Mierzwa D., 2014: Specyfika działalności spółdzielni socjalnych jako podmiotów ekonomii społecznej. *Journal of Agribusiness and Rural Development* nr 3 (33), s. 125–135.
- Moulaert F., 2009: Social innovation: Institutionally embedded, territorially (re)produced. [w:] *Social innovation and territorial development*, D. Maccallum, F. Moulaert, J. Hillier, S. Vicari – Haddock (red.). Ashgate Publishing, Surrey.
- Moulaert F., 2000: *Globalization and integrated area development in European cities*. Oxford University Press, Oxford.
- Najder-Stefaniak K., 2010: *Wstęp do innowatyki*. Wydawnictwo SGGW, Warszawa.
- Nowakowska A., 2009a: Regionalny kontekst procesów innowacji. [w:] *Budowanie zdolności innowacyjnych regionów*, A. Nowakowska (red.). Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.
- Nowakowska A., 2009b: Regionalne i narodowe systemy innowacji. [w:] *Budowanie zdolności innowacyjnych regionów*, A. Nowakowska (red.). Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.
- Nowakowska A., 2011: *Regionalny wymiar procesów innowacji*. Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.
- Oosterlync S., Kazepov Y., Novy A., Cools P., Barberis E., Wukovitsch F., Sarius T., Leubolt B., 2013: *The butterfly and the elephant: local social innovation, the welfare state and new poverty dynamics*. ImPRovE Discussion Paper No. 13/03, Herman Deleeck Centre for Social Policy, University of Antwerp, Antwerp.
- Przewłocka J., 2012: *Polskie organizacje pozarządowe 2012*. Stowarzyszenie Klon/Jawor, Warszawa.
- Psyk-Piotrowska E., Zajda K., Kretek-Kamińska A., Walczak-Duraj D., 2013: *Struktura i uwarunkowania kapitału społecznego lokalnych grup działania*. Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.

- Raport PSDB, 2012: Ocena funkcjonowania LGD realizujących LSR w ramach PROW 2007–2013, maszynopis niepublikowany. Warszawa.
- Ratajczak M., Wołoszyn J., 2014: Działania na rzecz społeczeństwa w zakresie Corporate Social Responsibility na przykładzie przedsiębiorstw agrobiznesu, *Journal of Agribusiness and Rural Development* nr 4 (34), s. 127–135.
- Skrzypiec R., 2008: Przedsiębiorstwo ekonomiczne jako element środowiska lokalnego. [w:] *Przedsiębiorstwo ekonomiczne w środowisku lokalnym* (bez redaktora). Stowarzyszenie Klon/Jawor Warszawa, s. 15–48.
- Suchoń A., 2013: Zasady organizacji i funkcjonowania spółdzielni socjalnych na rzecz rozwoju obszarów wiejskich w świetle regulacji prawnych w Polsce. *Journal of Agribusiness and Rural Development* nr 3 (29), s. 179–192.
- Trutkowski C., Mandes S., 2005: *Kapitał społeczny w małych miastach*. Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa.
- Tuziak A., 2013: *Innowacyjność w endogenicznym rozwoju regionu peryferyjnego. Studium socjologiczne*. Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa.
- Wyszkowska Z., 2012: Uwarunkowania rozwoju przedsiębiorczości na obszarach wiejskich. *Journal of Agribusiness and Rural Development* nr 3 (25), s. 299–307.
- Zajda K., 2014a: Problems of Functioning of Polish Local Action Groups from the Perspective of the Social Capital Concept. *Eastern European Countryside* nr 20, s. 73–98.
- Zajda K., 2014b: Uwarunkowania innowacji społecznych w społecznościach wiejskich i metody ich stymulowania. [w:] *Nowe mechanizmy rozwoju obszarów wiejskich*, E. Psyk-Piotrowska (red.). Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.
- Zajda K., 2013: Władza lokalna, organizacje pozarządowe i przedsiębiorcy – współdziałanie na rzecz rozwoju wsi w powiecie radomszczańskim. *Samorząd Terytorialny* nr 3 (267), s. 10–20.
- Zajda K., 2011: *Nowe formy kapitału społecznego wsi. Studium przypadku lokalnych grup działania z województwa łódzkiego*. Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.
- Zajda K., Kretek-Kamińska A., 2013: Professionalisation and economization of rural NGOs and the activity of their members. *Journal of Agribusiness and Rural Development* nr 1 (27), s. 249–260.
- Zuzek D., 2013: Społeczna odpowiedzialność biznesu – wyzwania dla małych i średnich przedsiębiorstw w odniesieniu do ich konkurencyjności. *Journal of Agribusiness and Rural Development* nr 2 (28), s. 281–289.

RURAL AREAS AS A TERRITORY FOR INNOVATION

Abstract: The process of innovation is territorially embedded. In literature on the subject, the town (especially metropolitan areas) is presented as the “natural” environment for innovation. However, although the resources of rural areas limit their potential for creating and implementing technological innovation, they still provide opportunities for creating and implementing social innovation. This article presents the assumptions of the proximity paradigm (*l'économie de proximité*) and a regional innovation system theory which refer to defining the importance of territory in an innovation processes. The article discusses the determinants for creating local systems of social innovation in rural areas.

Various dimensions of relationships between different entities (based on data contained in literature), i.e. between public institutions (including local authorities), non-governmental organizations (including local action groups) and enterprises (including social enterprises) were analyzed. This analysis showed that the territories which manifest an ability to create local innovative systems and those with low potential, in this regard, can be identified.

Key words: innovative territory, social innovations, proximity paradigm, regional innovation system theory, social innovation systems